

Отримана 24.10.2025

Прорецензована: 17.11.2025

Прийнята до друку: 24.11.2025

Електронна адреса: serhii.poradiuk@oa.edu.ua

DOI: <http://doi.org/10.25264/2312-7112-2025-29-30-39>

Порадиук С. Колізія самотності та комунікації: екзистенційний досвід війни. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філософія»: науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2025. № 29. С. 30–39.

УДК 141.319.8:316.77

Сергій Порадиук**КОЛІЗІЯ САМОТНОСТІ ТА КОМУНІКАЦІЇ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ДОСВІД ВІЙНИ**

Статтю присвячено дослідженню феномену самотності як наслідку колізії комунікації крізь призму *πόλεμος* – вікової боротьби, що лежить в основі буття. Війна осмислюється як перманентна гранична ситуація, під час якої людське існування досягає пікового рівня своєї вразливості та внутрішньої напруги. У такій перспективі самотність і комунікація постають полярними і водночас взаємозалежними способами людського досвіду, де перший проявляє стан особистісного відчуження і розламу, а другий – намагання віднайти сенс власного буття та відновлення зв'язку з Іншими. Обидва феномени розкрито як вагомні елементи *πόλεμος*, взаємодія яких оголює межовий рівень екзистенції.

Спираючись на ідеї М. Гайдеггера, К. Ясперса та С. К'єркегора, у дослідженні продемонстровано, що війна постає станом кризи, у якій відбувається руйнація буденного порядку, загострюється потреба внутрішньої рівноваги та збереження внутрішньої цілісності. Самотність у цьому контексті стає простором осягнення людиною власних меж та передумовою справжнього діалогу. Концепція *Grenzsituation* К. Ясперса ґрунтується на тому, що боротьба, смерть, провина та випадковість у межовому досвіді війни розкривають приховані потенції людського існування, окреслюючи горизонти особистісного зростання. У такій перспективі комунікація трактується як подія зустрічі, де відбувається взаємне творення самотей.

Погляди Н. Хамітова на внутрішню самотність і самототожність висвітлені як ключі усвідомлення того, що істинна комунікація можлива лише за умови особистої монолітності. У дослідженні продемонстровано, що тільки той, хто здатен прийняти власну самотність, може вступити в комунікацію, не втративши свого Я.

У статті підкреслено, що феномени самотності та комунікації в ситуації війни формують діалектичну єдність, де людське буття проходить випробування на глибину істинності. Війна ж, як концентрований вияв *πόλεμος*, сприяє оголенню структури людської природи, де прагнення єдності та спільності зароджується із усвідомлення особистісного відчуження, а самотність та комунікації перебувають у стані постійної боротьби.

Ключові слова: самотність, комунікація, екзистенційна комунікація, війна як *πόλεμος*, гранична ситуація (*Grenzsituation*).

Serhii Poradiuk**COLISION LONELINESS AND COMMUNICATION: THE EXISTENTIAL EXPERIENCE OF WAR**

The article examines loneliness as a consequence of communication collision through the lens of *πόλεμος*. This age-old struggle lies at the heart of existence. War presents a permanent limit situation in which human existence encounters its highest level of vulnerability and internal tension. From this perspective, loneliness and communication appear as polar yet interdependent modes of human experience, where the former manifests as a state of personal alienation and breakdown, and the latter – an attempt to find meaning in one's own existence and restore connection with others. Both phenomena emerge as significant elements of *πόλεμος*, and their interaction highlights the marginal level of existence.

The analysis, based on the ideas of M. Heidegger, K. Jaspers, and S. Kierkegaard, demonstrates that war creates a crisis which disrupts the normal order of daily life. In these circumstances, individuals urgently need to find inner balance and preserve their personal integrity. In this context, loneliness becomes a space for a person to comprehend their own limits and a prerequisite for genuine dialogue. K. Jaspers' concept of *Grenzsituation* is based on the idea that struggle, death, guilt, and chance in the borderline experience of war reveal the hidden potential of human existence, defining the horizons of personal growth. In this perspective, communication is viewed as an encounter in which the mutual creation of selves occurs.

N. Khamitov's views on inner loneliness and self-identity are highlighted as keys to realising that proper communication is possible only on the condition of personal monolithicity. The study demonstrates that only those who can accept their own loneliness can enter into communication without losing themselves.

The article emphasizes that in wartime, the phenomena of loneliness and communication create a dialectical unity, testing the depth of human existence and its truthfulness. War, as a concentrated manifestation of polemics, contributes to the exposure of the structure of human nature, where the desire for unity and community arises from the awareness of personal alienation, and loneliness and communication are in a state of constant struggle.

Keywords: loneliness, communication, existential communication, war as *πόλεμος*, limit situation (*Grenzsituation*).

Вступ

Від зародження сучасної філософії феномен війни постає як подія, під час якої людське буття найповніше розкриває власну граничність, а тому він посідає центральне місце у структурі філософського дискурсу. Першим мислителем, який розглянув війну як основоположний принцип визначення буття, вважається Геракліт. У 53-му фрагменті він назвав війну «батьком і царем усього» [11, с. 84], надавши їй роль універсального закону земного порядку та космічної гармонії. У тексті оригіналу для означення поняття війни давньогрецький філософ використав слово *πόλεμος* («полемос»). Німецький філософ Мартін Гайдеггер у праці «Вступ до метафізики» (*Einführung in die Metaphysik*), аналізуючи розуміння буття в античності, детально розглядає поняття *πόλεμος*. Він характеризує його як зіткнення протилежностей, що владає у світі божественному та людському (*Göttlichen und Menschlichen waltender Streit*), не наділяючи ознаками, що в загальноприйнятому людському розумінні притаманні для подій війни. М. Гайдеггер стверджує, що боротьба, яку Геракліт закладає в значення *πόλεμος*, спонукає існування (дійсне буття, тут-буття) до становлення цілісності в межовому конфлікті граничних протилежностей, що призводить до формування життєвих позицій у структурі [16, с. 66].

Карл Ясперс у своїх працях «Психологія світоглядів» (*Psychologie der Weltanschauungen*) і «Філософія» (*Philosophie*) досліджує та послідовно розгортає поняття граничної ситуації (*Grenzsituation*), ключового концепту філософії існування, яку він, за влучним спостереженням Дж. Борнемарк, репрезентує як полеміку необхідності у відкритості, усвідомлення незавершеності та залежності [14, с. 52]. К. Ясперс стверджує, що ситуація стає граничною в момент радикального потрясіння буття суб'єкта (наголошуючи на конкретизації індивіда як фундаментальної структури), пробуджуючи його до істинної екзистенції. Філософ виділяє декілька випадків граничних ситуацій: боротьба, смерть, випадковість, провина, – та запевняє, що у кожному з них в основі лежить антимонія: боротьбі опонує взаємна допомога, життю – смерть, випадковості – сенс, провині – усвідомлення невинуватості, і це все взаємопов'язане та не існує одне без одного [17, с. 226]. Реалізація людської екзистенції відбувається в просторі взаємно протилежних, проте, в той же момент, життєво необхідних вимірів, а напруження між ними потребує постійного і невідкладного подолання таким чином, щоб обидві сторони протиставлення були реалізовані сповна. У граничній ситуації кожна зі сторін існує та підтримується іншою, перебуваючи у взаємозалежності, формуючи цілісність із протилежностей. На думку К. Ясперса, суб'єктивне Я неможливо ототожнити з цілісним об'єктивованим Я, а можливо представити як ідею, що ніколи не буде завершена в кінцевому становленні, лише виражена в множинній боротьбі антимоній. Як слушно відмічає Дж. Борнемарк, філософ акцентує увагу на «антимонії “Я”, що одночасно є частиною загального і водночас особливим, постійно мінливим і тривалим, вільним і необхідним одночасно» [14, с. 66].

Розвиваючи думку К. Ясперса, можна припустити, що в граничній ситуації утверджується Я, яке перебувало в процесі становлення, а суб'єктивний конструкт є наслідком послідовності виборів самотворення. Таке Я ще не може сповна забезпечити стійку основу зростання особистості, проте воно слугує відправною точкою до зовнішньої відкритості суб'єкта. Як зазначає філософ, стати наявним у зовнішньому світі – означає об'єктивуватись у реальності, здійснити перехід від потенційного до дійсного буття, вступити у взаємодію з Іншим. У процесі комунікації Я відкривається Іншому і водночас постає перед самим собою, перебуваючи на межі самовідтворення та самоформування, що передбачає становлення Я як самості [18, с. 64].

У статті «Екзистенційна стійкість людини в період війни» (*Existential resilience of human being in the wartime everyday life*) Д. Шевчук, М. Зайцев та К. Шевчук підкреслюють, що «повсякденне життя війни має певну особливість, яку можна пояснити, використовуючи поняття «прикордонної ситуації» та «стану винятку». У певному сенсі заклик до цих концепцій підкреслює парадоксальний характер повсякденності війни, оскільки тут відбувається відхід від повсякденного життя, твердження про стан винятку, яке сповнене екзистенційної небезпеки і в той же час є більш значним занепокоєнням щодо існування. З іншого боку, проте, постійність прикордонної ситуації та надзвичайний стан перетворюють їх у повсякденне життя людей. Іншими словами, відчуття граничної ситуації та стан винятку стає невід'ємною частиною повсякденності війни» [21, с. 33].

Систематизація смислових інтенцій згаданих вище філософів дозволяє зробити висновок: людина, занурена в обставини війни, вимушено перманентно балансує між різними полюсами буття, перебуває в процесі безперервного формування себе самої, і саме умови граничної боротьби є найбільш продуктивними для становлення її індивідуальності зі стійкими внутрішніми орієнтирами.

У праці «Війна: як конфлікти формували нас» Маргарет Макміллан підкреслює вагому характеристику феномену війни: формування організованих суспільств, що мало би сприяти миру, водночас зробило можливим значно ефективніше ведення воєн [7, с. 33]. Сам принцип організації та узгодженої дії ґрунтується на взаємодії членів суспільної групи. Людмила Ситніченко підкреслює, що «на відміну від [життя – С.П.] примітивних спільнот, ідея втілюється в кожному зі свідомих незалежних Я, котрі вже долають стан примітивності й безтурботності. Спільнота, згуртована ідеєю чогось цілого, – цієї держави, цього суспільства, цієї сім'ї, цього університету, цієї професії, – вперше приводить до змістовної комунікації» [10, с. 135]. Війна, попри свою деструктивну природу, постає як подія, що неминуче формує колективне єднання, і водночас сила спільноти ґрунтується не лише на зовнішній структурованості, а передусім на внутрішній автономії кожного окремого індивіда. Спільнота, що інтегрує незалежні особистості, здатна перетворити воєнну взаємодію на змістовну комунікацію для забезпечення переможної єдності.

К. Ясперс стверджує, що комунікація не виникає зі злиття вже готових, завершених єдностей, вона народжується з окремих свідомостей, а її ідеальною передумовою є стан самотності. Лише через самотність відкривається шлях до справжньої зустрічі. Я не може стати самим собою, не вступивши у комунікацію; а вхід до неї відбувається завдяки перебуванню у самотності [18, с. 62]. Таким чином, у граничності війни одночасно співіснують два протилежні вектори людського буття: прагнення до єдності та необхідність збереження внутрішньої автономії. Саме напруга між спільним і відокремленим, між потребою бути з Іншими і необхідністю залишатися собою, зумовила дослідити самотність як колізію комунікації в межових обставинах війни.

Концепт граничних ситуацій – радикальних обставин, що руйнують буденні орієнтири та відкривають можливості до справжньої екзистенційної комунікації, – розгорнутий у працях К. Ясперса «*Psychologie der Weltanschauungen*» та «*Philosophie*». Автор підкреслює, що екзистенційна комунікація виникає між розділеними самотями, які у своїй самотності досягли здатності до зустрічі у діалозі, і лише вона слугує його первинною передумовою [17; 18]. Взаємозв'язок феноменів самотності та комунікації осмислюється як у працях класичної філософії, так і у сучасних наукових дослідженнях. Над проблемою самотності як умови «духовного пробудження та становлення» людини працював основоположник ідей екзистенціалізму С. К'єркегор. У його концепції «релігійної самотності» індивід постає сам на сам перед Богом, а істина набуває суб'єктивного забарвлення на тлі здійснення внутрішнього вибору [20]. Німецький філософ Ю. Габермас у своїх дослідженнях наголошує на «ідеальній мовленнєвій ситуації» як апіорній передумові будь-якого спілкування. Ідеї німецького філософа знайшли подальший розвиток в українському філософському дискурсі, зокрема у працях А. Єрмоленка, Л. Ситніченко та Є. Бистрицького, які адаптують і розширюють їх відповідно до специфіки вітчизняного контексту.

У роботі Н. Хамітова «Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології» автор пропонує багатовимірну модель самотності, що розкриває її внутрішню структуру та демонструє здатність феномену бути водночас перепоною і передумовою істинної комунікації [12]. У контексті дослідження самотності як наслідку колізії комунікації особливу роль відіграють розставлені в роботі акценти на внутрішньому розщепленні, діалозі з собою і ролі любові та толерантності як потенційних мостів до Іншого. Вивчення самотності у контексті такої суперечності також спирається на ідеї, що сформовані та обґрунтовані в роботах Я. Башманівської, О. Громової, Е. Кібенко, В. Малімона, М. Мовчана, В. Мурті, Л. Фльорко, Б. Л. Міюшковича, Дж. Борнемарк.

Самотність у граничності війни: між розчиненням Я та пошуком Іншого

Війна, раптово увірвавшись у повсякденність людини, зруйнувала підґрунтя, яке у мирний час слугувало стійкою основою моральної ідентичності, соціальної інтеграції та емоційної стабільності, ставши «стихійним лихом, що з'являється раптово і змінює орієнтири людського буття. Саме в цей момент відбувається зіткнення індивіда з реальністю, що знаходиться поза усталеною подієвістю (повсякденністю) і людина починає переживати екзистенційну кризу: впадає в гострий конфлікт між внутрішнім станом і зовнішніми обставинами. Війна є тим чинником, що зумовлює подібне зіткнення на мікрорівні, а на макрорівні утворює глибинний зв'язок між сторонами конфлікту, які, опиняючись по різні сторони фанатизму, об'єднуються в подієвість. ... Вона [війна – С.П.] об'єднує різні групи людей, що знаходяться в тісному взаємозв'язку між собою, оскільки війна парадоксальним чином виступає об'єднуючим фактором. Реальне поле бою стає місцем, в якому здійснюється пряме

зіткнення «Я-Ти»» [9, с. 279]. Буття людини, схоплене граничною реальністю війни, виводить Я у простір самотності, де суб'єкт залишається сам на сам із кризою власного існування, навіть перебуваючи серед інших. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що будучи чинником об'єднання людей в цілісний колектив, війна водночас посилює відчуття відокремленості та ізоляції кожного Я, оголюючи полярну структуру людини.

Війна спричиняє трансформацію звичної повсякденності у стан перманентного балансування між хаосом, який вона інспірує, та порядком минулого життя, що веде до різкого протиставлення власного Я подіям навколишнього світу та загострює почуття самотності як реакцію на абсурдність реальності. На думку К. Ясперса, комунікативний процес передбачає присутність двох індивідуальних станів: бути-собою і бути-з-іншим. Філософ переконаний, що екзистенційна самотність Я постає незалежно від перебування людини наодинці чи в колективі, а її відсутність призводить до розчинення Я в Іншому та позбавляє можливості здійснювати комунікацію від власного імені. До того ж втрачається можливість комунікації з самим собою, що призводить до внутрішньої ізоляції, і Я перестає бути собою, розчиняючись у порожнечі. У поетичні форми такий стан передають рядки Максима «Далі» Кривцова: «Світ болить / як хворе горло / заспівай мені про тишу / помовчи мені про море / патетично й поетично. / Світ болить / його судомить / розкажи мені про небо / і хоча виходжу з дому / наді мною лиш скляне / бо / світ болить / уже без тям / розкажи йому востаннє / доторкнись чолом / вустами / і воскресне / і повстане. / Тут була колись людина / тут була колись людина / тут / була / колись / людина» [5, с. 65]. Повторюваний мотив у вірші («світ болить») можна інтерпретувати як вияв граничної ситуації, де світ – це як оточуючі обставини, так і проекція внутрішнього Я. Заклик «заспівати про тишу, помовчати про море» відображає прагнення Я до діалогу, бажання співприсутності, де комунікація буде відбуватися мовчазним зв'язком у просторі буття, де в пошані індивідуальність кожного з учасників. Вислів «тут була колись людина» підкреслює стан внутрішньої порожнечі та відгукується перспективою розпорошення Я у разі відсутності Іншого для взаємодії.

Самотність та діалог з Абсолютом у ситуації війни

Стан внутрішнього спустошення, породжений обставинами війни, має для людини амбівалентні наслідки. Балансуючи на межі, без надійної опори на сутнісні основи власного буття, людина ризикує втратити себе, розчинитись у «штучних» архетипах, нав'язаних суспільством війни. Такий тип самотності можна ототожнити з поняттям «християнського героїзму» С. К'єркегора, який розуміє його як цілковите віддання себе собі самому; буття собою як окремою індивідуальністю, самотньою перед обличчям Бога у стані грандіозного напруження та відповідальності [20, с. 17, 180]. Це бачення самотності узгоджується зі світоглядом данського мислителя, де справжнім шляхом становлення особистості є відношення Я до самого себе, що невіддільне від тандему «Я – Інший». Для С. К'єркегора Я – це усвідомлене узгодження скінченного й безкінечного, що постійно співвідноситься із власним Я та у своєму становленні орієнтоване на Бога. Процес самоформування, на думку філософа, означає набуття конкретизації – не одностороннього вибору скінченності чи безкінечності, а їхнього гармонійного поєднання. Зростання особистості полягає у русі від себе у безкінечність і поверненні до себе у скінченність. Якщо ж Я не здатне сформуватись у такому процесі становлення, воно впадає у стан відчаю, оскільки в кожному мить свого існування Я є можливістю (κατὰ δύναμιν) на шляху формування цілісності [20, с. 44]. Так у концепції С. К'єркегора індивідуальне Я може досягти внутрішньої рівноваги у відношенні до Іншого, проте Інший – це не інше індивідуальне Я (Ти), а трансцендентна, всемогутня Сила, яка сформувала Я та потребує постійної комунікації з ним. Комунікація з Абсолютом – це акт, у якому індивід занурюється у простір екзистенційної самотності, що розкривається безпосередньо у події взаємодії; перед Богом немає натовпу, кожна людина постає самотійно.

У контексті ідеї С. К'єркегора слухними є слова Є. Бистрицького про те, що сьогодні, переживаючи події російсько-української війни, варто кожен новий день починати зі звернення до Бога. Український філософ зазначає: «Мене переслідує відчуття, що сьогодні в досвіді переживання війни всі справи варто починати з моління. Загрози війни, здається, виправдовують настрій моління – потреби звернутися чи до Бога, чи до долі, хоч би як кожний розумів кінцеве спрямування такого звертання. Адже буде чесним постійно згадувати про тих, хто сьогодні віддає життя за всіх нас на фронті. Так само моління і за власну безпеку всіх тих, хто працює в тилу під обстрілами ракет та дронів. ... Моління як благання, що воно саме по собі здається точкою морального опертя у світі, в якому набули влади випадок та подія, зокрема, коли йдеться про загрозу існуванню рідних і не рідних ближніх» [3].

У поетичних рядках Максима «Далі» Кривцова підкреслено звернення до Абсолюту з жерла війни: «Мовив Господь / вийди до поля / збирай Мого тіла гільзи іржаві. / Розчісуй волосся Моє з вугілля / канонадами / залпами / блискавицями. / Бачиш, борода Моя проявляється інієм / її розчеши / гусеницями / колесами тяжкими. / Збирай Мене / як смородину / помісти до трилітрового / слоїка серця. / Законсервуй Мене / як зброю / і відкрий коли / настане зима» [5, с. 87]. Автор демонструє намагання втримати в собі священне, аби воно не розчинилося в абсурдності війни, зберегти ресурс власного Я до моменту граничної потреби, коли «холод» війни стане нестерпним. У такій проєкції самотність людини в обставинах війни трансформується в особливий спосіб комунікації зі Всевишнім, де людина стає осередком збереження священного задля подолання жахів навколо.

Граничний стан війни змінює вектор самотності зі стану людського відчуження на форму духовного героїзму та можливості трансцендентної комунікації. Як філософські ідеї С. К'єркегора, так і рефлексії Є. Бистрицького та твори М. Кривцова відображають звернення до Бога як буттєвий акт внутрішнього ствердження, що дозволяє людині втримати цілісність, зберегти віру в умовах воєнної кризи. Самотність у війні стає простором збереження священного та гартування духовної стійкості особистості.

Внутрішня самотність як форма самостановлення

Антон Марчинський у своєму філософському фейлетоні означає війну як кризу, що «стає у джерел всього сущого. Вона відділяє одну річ від другої, творить їх, дарує їм обличчя й наділяє іменами» [8]. Таке трактування розширює роздуми К. Ясперса про боротьбу як первинну форму будь-якого існування. Філософ стверджує, що всяке буття потребує простору та матеріальних умов, які воно неминуче відбирає у іншого можливого існування. У біологічному сенсі така боротьба відбувається як пасивне підтримування співвідношення сил і водночас як активне зростання, набуття та утвердження влади. Без такої боротьби не було б можливості підтримувати матеріальні умови існування; це стосується і світу людей. У душі людини боротьба набуває багатограничних форм, де поряд з боротьбою за матеріальну владу, економічним суперництвом, існує змагання (*Agon*) духовних сил. Духовні досягнення взаємно співвідносяться та протиставляються один одному, а досвід конфлікту створює стійкий фундамент існування [17, с. 227]. Своєю чергою, для С. К'єркегора саме протидія внутрішніх суперечностей, у межах яких Я постає у своїй незавершеності, є плідним ґрунтом для формування самотності – стану граничного розлому, що породжує внутрішній конфлікт і виявляється у формі відчаю.

Драма напруги між скінченим та безкінечним в осмисленні внутрішньої самотності С. К'єркегором знаходить подальший розвиток у метаантропології Н. Хамітова, який зазначає, що «внутрішня самотність виступає результатом суперечності людини з собою та призводить до втрати та пошуку самототожності і вже на цій основі до суперечності людини та суспільства» [12, с. 93]. Показовим свідченням переживання внутрішньої самотності в процесі пошуку власної самості є записи щоденника М. Кривцова: «Я багато часу провів наодинці із собою. Прокидався о п'ятій ранку, бо реально будив спів птахів. Я вивчав ліс, фотографував рослини. Заліпав в серіалах. Я шукав тоді лише – людину. Шукаю її досі. Може бачили десь? Утекла, як у «Руках Бога» Сорентіно» [6, с. 338]. У рядках автор демонструє, як внутрішня самотність набуває подвійного змісту в ситуації війни. З одного боку, усамітнення, звернення до природи та занурення у внутрішній світ виявляють стан «граничності» та «відчаю» поета, що для С. К'єркегора слугує індикатором незавершеності Я. З іншого боку, «пошук людини» втілює прагнення до самоконструювання, набуття самості і кроку до комунікації з Іншим, що відображає ідею К. Ясперса про співвіднесення «бути-собою і бути-з-іншим».

Н. Хамітов трактує внутрішню самотність як наслідок принципової відкритості людського буття до глибинних змін. Особистість у кожний момент часу стає іншою, і ця динаміка породжує суперечність між попередніми й наступними її станами та різними вимірами буття. Саме цей дисонанс є передумовою внутрішньої самотності, подолання якої можливе у досягненні індивідуальної самототожності, що концентрує унікальні можливості конкретної людини та відхиляє тотожність безособову, засновану на приналежності до колективу [12]. Релевантною до думок українського вченого є позиція С. К'єркегора, який вбачає у свідомості та волі вирішальний критерій становлення Я: «свідомість, тобто усвідомлення себе, є вирішальним критерієм особистості. Чим більше свідомості, тим більше “Я”; чим більше свідомості, тим більше волі, а чим більше волі, тим більше “Я”» [20, с. 43].

Н. Хамітов стверджує, що внутрішню самотність можна подолати внутрішньою комунікацією довільного характеру, яка зорієнтована на глибинні життєві сенси. «Внутрішня комунікація долає все зверхнє та прагматичне у людському спілкуванні, приводить до дійсної поваги у взаємовідносинах людей» [12, с. 164]. За твердженням дослідника, «коли мова йде про комунікацію-з-собою як акт самопізнання та самовідтворення, процес діалогу з власним Я. ... Саме людина, що пройшла досвід самозаглиблення для створення особистості, через таке самозаглиблення може дійсно відкритися світові» [12, с. 166]. Такий вид комунікації уможливорює взаємодію з реальністю з позиції сили. Думки українського вченого розширюють ідею К. Ясперса: «лише у ясній свідомості розвинених станів дійсне: бути собою означає бути самотнім, але так, що в самотності я не знаходжу самого себе. Бо самотність є екзистенційно визначеним способом можливої екзистенції, яка дійсно здійснюється тільки в комунікації. Комунікація відбувається не через об'єднання, що поєднуються, а через розділення свідомостей – ідеальна передумова полягає лише в тому, щоб із самотності й через самотність вийти на зустріч у комунікації. Я не можу стати самим собою, не увійшовши в комунікацію; і я вхожу в комунікацію, перебуваючи самотнім» [18, с. 61]. У цьому моменті німецький філософ підкреслює колізію, що виникає в момент можливості здійснення справжньої комунікації зі стану внутрішньої самотності, де особистість постає перед самою собою як незавершене, фрагментарне Я. Такий стан не забезпечує людині достатнього самопізнання, а дає можливість виявити нестачу елементів для цілісності Я. Це розуміння підштовхує до пошуку виходу із-себе назовні та формує горизонти комунікації.

Через десятиліття ідея К. Ясперса відображена пером Ярини Черногуз в поетичних словах: «опори не треба / опора б'ється всередині і має голос / всі плечі надто слабкі щоб витримати одне серце / сильні слова завжди занадто слабкі / сильне тіло смертне / голос не гасне якщо вміє бути» [13, с. 20]. Авторка демонструє, що справжня сила людини схована всередині, і тільки внутрішній порив сильної особистості (самості) здатен до зовнішньої взаємодії.

У всіх філософських концептах простежується спільна ідея: криза актуалізує та стимулює проблеми, які в буденності залишалися в «царині забуття». Валерій Маркус розширює погляди філософів на проблеми самототожності в пограничних обставинах. У книзі «Сліди на дорозі» він пише: «війна дала мені [автору книги] можливість відчувати себе і краще зрозуміти. Я нарешті перестав прикидатись і брехати собі, став чесним із самим собою, і мої слабкості більше не засмучували мене. Слабкості можна побороти або отримувати від них задоволення. Я відчув себе частиною всього» [1, с. 263]. Для автора ситуація війни стала каталізатором перетворення внутрішньої незавершеності на можливість досягнення автентичної відкритості – чесності перед самим собою. Зіткнення з власними слабкостями без самообману стимулює фрагментарне Я до оформлення в єдності, відкриваючи тим самим нові горизонти для комунікації із зовнішнім світом. Парадоксальність ситуації співставна з ідеями філософів, які розглядають самотність в межах обставин як потенційний ресурс саморозуміння та причетності до буття.

Граничний стан кризових обставин війни посилює та розвиває самотність, знищуючи гармонію між внутрішнім Я та подіями реальності. На такому ґрунті Я втрачає фундаментальну твердиню, з якої тепер не можна вийти в комунікативний зв'язок з Іншим, проте відкривається можливість взаємодії з власним Я. Внутрішня самотність, що породжена ситуацією кризи, є як загрозою розчинення у війні, так і відправною точкою до формування цілісності особистості через звернення до Абсолюту (Бога) або ж до глибинних підвалин власного Я.

Екзистенційна легітимація – синтез самотності та комунікації

Досліджуючи самотність як наслідок колізії комунікації у кризові періоди, варто зупинитись на осмисленні явища легітимації, що, на думку Н. Хамітова, нерозривно пов'язане з дією «самотність-комунікація». Оминаючи всю широту процесів, яку охоплює феномен, варто зупинитись на частині, що «колективна ідентичність певної групи людей є можливою лише при умові самоідентичності кожного з них» [12, с. 180].

Як слушно зауважує Л. Ситніченко, суспільно значущі справи можуть здійснюватися лише через колективне визнання, публічне обговорення й комунікативну взаємодію [10, с. 7]. Проте у Н. Хамітова підґрунтям такої легітимації виступає не колектив як самодостатня одиниця, а кожна окрема особистість у її спроможності самолегітимувати. Саме особистісна самоідентичність і внутрішня легітимація Я стають умовою для виникнення колективної ідентичності. Якщо група легітимує себе як

замкнене ціле, вона перетворює комунікацію на заборонно-обмежувальну систему. Натомість особистісна самолегітимація відкриває простір для здійснення діалогу з позиції свободи, де внутрішня самотність стає умовою істинної комунікації.

Продовжуючи аналізувати думки Н. Хамітова щодо взаємодії внутрішньої самотності та комунікації, зустрічаємо поняття «екзистенційно-особистісної легітимації» та «екзистенційно-комунікативної легітимації». Термін «екзистенційно-особистісна легітимізація ... видається коректним для означення легітимізації особи, що має внутрішньо-вільний характер, виступає результатом граничного внутрішнього зусилля. Екзистенційно-особистісна легітимізація є самовизначенням, у процесі якого людина починає поважати себе, а тому вважати свої вчинки внутрішньо законними. ... Лише самоідентифіковані особистості можуть з'єднатися у самоідентифіковану групу (в протилежному випадку самоідентифікація групи буде зовнішньою і призведе до колективної форми внутрішньої самотності, що породжує війну груп проти груп, або їх аморфність). А це в свою чергу означає, що екзистенційно-особистісна легітимація передуює легітимації груповій» [12, с. 182]. Думки українського філософа про внутрішньо вільний акт самовизначення, в якому особистість утворює власне Я та створює передумови для консолідації суспільства, опонують теорії «комунікаційної дії» Дж. Г. Міда. Фокус уваги британського вченого направлений на інтерсуб'єктивність, де Я формується не з позиції самості, а в процесі соціальної взаємодії через ролі та досвід узагальненого Іншого. Для Н. Хамітова можливість здійснення зовнішньої комунікації зароджується у внутрішній самотності (у формі самості та самототожності) та «є виявом руху від замкнено-есенційного до відкрито-екзистенційного підходу у трактовці людини, що становить суттєву рису екзистенційно-антропологічного дискурсу як дискурсу метаантропологічного» [12, с. 182], тоді як у Дж. Г. Міда першорядною є комунікація як умова набуття самості, що нівелює прояв самотності через інклюзію Іншого в екзистенцію [15, с. 488].

Н. Хамітов стверджує, що екзистенційно-особистісна легітимація набуває реальної сили лише коли трансформується у форму екзистенційно-колективної (групової) легітимації та постає як результат вільного діалогу особистостей, здатних вийти за межі внутрішньої замкненості. У книзі «Сліди на дорозі» В. Маркуса знаходимо діалог: «Знаєте, хлопці, я по суті до війни жодної іншої служби за межами другого батальйону і не знав. Але за це літо зустрів командирів, які докорінно змінили мою думку про офіцерів. Ось ти, Командире, чергуєш з нами, копаєш, жерти готуєш, і в той самий час твій авторитет не падає в очах солдатів. Навіть якщо хтось сперечається, потім все одно піде і виконає наказ, а значить – тебе поважають. Загалом ти один з кращих офіцерів, яких я зустрічав за три роки служби. ... Загалом увесь свій час тут витрачу на вивчення твого феномену. ... Коли авторитет не тримається на маті, покараннях і відчуженості від рядового складу» [1, с. 350].

Аналіз тексту приводить до висновку: авторитет Командира сформований поза ієрархічною структурою як формою легітимації, в основу якої закладено його самісність. Він ґрунтується на відкритій комунікації, де Я Командира зустрічається з Я підлеглого у буденності спільного побуту та готовності ділити незгоди та відповідальність. Така спільність розкриває тип влади, що не принижує, а легітимує взаємною довірою та визнанням, народженою з рівності буття особистостей в межах обставинах війни.

Осмислення концепції легітимації у контексті діалектики самотності та комунікації приводить до висновку, що людська взаємодія можлива лише за умови попереднього самовизначення кожного з індивідів спільноти. Екзистенційно-особистісна легітимація, що заснована на самоповазі та свободі, стає основою формування колективної легітимності, що виразно проявляється в обставинах воєнної кризи, де справжня комунікація народжується в просторі людяності, рівності та взаємодовіри.

Екзистенційна комунікація: подолання самотності в ситуації війни

У протиставлення до внутрішньої самотності, що має екзистенційний характер, зовнішня самотність постає у формі спрощених чи фрагментарних соціальних відносин або ж виявляється у повній їх відсутності. Важливо підкреслити, що внутрішня суперечність людини із собою, яка призводить до втрати відчуття власної самості, стає відправною точкою для виникнення конфлікту із соціумом. Як зазначає Н. Хамітов, особистісна самототожність, тобто внутрішня цілісність, формується лише у просторі внутрішньої самотності, і саме через неї відкривається можливість глибинного спілкування зі світом інших. Натомість зовнішня самотність не є проявом кризи самототожності, вона не породжена нею, проте може виступати чинником її посилення [12, с. 94].

Процес комунікації, в основу якого покладена зустріч двох екзистенцій, що розкривають свою неповторну самість, вперше системно розгорнутий К. Ясперсом у тритомній праці «Філософія» (*Philosophie*). Як зазначає Л. Ситніченко, у визначенні справжньої комунікації німецький філософ «розуміє такі відносини між людьми, що ґрунтуються на “взаємності”, “встановленні відкритості”, “люблячій боротьбі”, тобто на глибоких особистих стосунках, на протигагу анонімним, відверто-утилітарним. Адже саме в екзистенціальній комунікації, за допомоги якої людина приходить до самої себе, також і інша людина виступає для нас у своїй унікальності. Тобто екзистенціальна комунікація можлива лише між двома “самостями” – індивіди зустрічаються тут як особистості у взаємній творчості» [10, с. 104]. Така форма спілкування має бути принципово діалогічною: у ній людина не просто стверджує своє існування, але й знаходить шлях до самої себе через досвід спів-буття з Іншим. Інший в комунікації проявляє себе унікальною екзистенцією, відправною точкою до актів взаємного духовного розкриття. Екзистенційна комунікація постає як спосіб буття, у межах якого людина долає відчуження та водночас утворює цілісність своєї самості.

Дж. Борнемарк, досліджуючи питання комунікації у філософії К. Ясперса, підкреслює, що для мислителя «інтерсуб’єктивність є засадничою для людського існування» [14, с. 66]. Проте інтерсуб’єктивність К. Ясперса має своєрідну форму, що не звужує поняття до об’єктивності відносин з іншими сутностями світу. В ній Я постає безпосереднім виявом самості, що не зводиться до об’єктності, а розкриває себе у комунікації як «жива присутність». Філософ розуміє Я як філософський конструкт, що у процесі взаємодії виявляє динаміку самопрояву, сформовану з підвалин самості. У просторі комунікації Я є подією самовідкриття, процесом формування особистісної тожності, екзистенцією, що виходить з глибини внутрішньої самотності і водночас долає її у зустрічі з Іншим. Для мислителя комунікація є унікальним процесом взаємотворення самостей (*Selbst für das Selbst in gegenseitiger Schöpfung*) [18, с. 58].

Комунікація відкриває Я, але водночас наражає його на ризик, адже самість здійснює своє існування лише у самому процесі комунікації. Ані Я, ані Ти не постають як істинні самості до початку комунікативного акту. Само-буття може існувати в ізоляції лише до тієї міри, доки воно є самим собою, виходить від Іншого і бачить себе у співвідношенні з Іншим [19, с. 22]. Згідно з К. Ясперсом, людина прагне утвердити себе в реальному світі як особистість, проте в процесі самоствердження стає очевидно, «що ми не є собою лише завдяки самим собі, а отримані як даність самому собі» [19, с. 68]. Думки філософа приводять до висновку, що простір комунікації між Я та Іншим є формою прояву самості у межовій ситуації становлення, де обоє (і Я, і Інший) перебувають у взаємозалежності й актуалізуються у процесі діалогу.

У «Віршах з бійниці» М. Кривцова простежується метафоричний образ, що виходить за межі поетичного слова і спрямований у простір філософії існування: «Я впав у кому свого речення / і поки тут бовтаюсь / рибкою слова / поставте за мене крапочку» [5, с. 44]. Поетичні рядки розкривають буттєвий парадокс становлення ідентичності, який уможливується лише через звернення до Іншого. Символ коми постає моментом граничного стану між завершенням і початком, моменту «вже-не» та «ще-не», у якому людина переживає власну неповноту та потребу взаємності. Образ «рибки слова» виражає любов автора до стихії мови як простору буття, у якому відбувається самовияв через творення сенсів. У цьому контексті комунікація постає умовою автентичності: Я реалізується лише у діалозі, у зустрічі з Іншим. Крапка, яку має поставити Інший, символізує межу самодостатності, неможливості повного самозавершення без спів-буття. Рядки М. Кривцова постають поетичною метафорою екзистенції – процесу нескінченного подолання самотності через комунікацію (словесний діалог), у якій буття людини знаходить власне ствердження у взаємності.

Трактування комунікації як процесу самовиявлення спонукає перейти з простору особистісної взаємодії до соціального виміру феномену самотності. Оскільки навіть за умови розгорнутого діалогу між людьми можливе переживання внутрішнього відчуження, коли присутність Інших не гарантує повного взаєморозуміння. Внутрішня самотність є парадоксальною формою ізоляції, що проявляє себе навіть у контексті активного спілкування. Соціальний вимір феномена виявляється у співвіднесенні з «іншим буттям» і загострюється у формі «самотності у суспільстві»; у стані, коли людина перебуває серед Інших, проте відчуває розрив із колективом. Така соціальна самотність є дійсною самотністю, так як можлива лише в світі об’єктів, де взаємодія носить поверхневий характер, обмежившись виконанням соціальних ролей.

Подолання вищеприписаного стану самотності можливе через істинну комунікацію – діалог між Я і Ти, що визначає Я, акт зустрічі, в якому самототожне Я пізнає себе через Іншого. Як зазначають Є. Бистрицький та Л. Ситніченко, «у сенсі апріорної умови спілкування міжлюдська комунікація була представлена у “чистому” вигляді як довершена, або “ідеальна спільнота комунікаторів” (Апель), що було розвинуто Гебармасом у поняття “ідеальної мовленнєвої ситуації”. Жодна людина не може комунікувати без неунікненого передбачення наявної спільноти інших як комунікаторів, здатних її зрозуміти. Ця ідеалізована передумова комунікативної дії водночас є тією фактичною передумовою, на підставі якої люди вступають у комунікацію. ... Такі ідеалізації, що як передумови присутні в актах комунікації, долають межі об’єктивних утруднень та суб’єктивних непорозумінь, які можуть виникати на шляху комунікативної взаємодії людей до досягнення спільного розуміння» [2, с. 72–73].

Запропоноване осмислення комунікації знаходить своє втілення у сучасному досвіді війни, коли феномен самотності сягає піку граничної гостроти. В умовах воєнної реальності комунікація постає як буттєва необхідність, як спосіб збереження людяності у «вихорі інформаційного хаосу і зовнішніх оцінок». У книзі Ірини Вовк знаходимо рядки: «іноді слухаю в соцмережах чи в новинах військових експертів, особливо власне оцих “так званих” експертів, які сидять в мирному місті й оцінюють, блін, чи “здадуть” Бахмут. Та йомайю, беріть зброю, їдьте сюди і підказуйте тут, воюйте тут, наступайте тут, здійснюйте успішні контрнаступи, а не аналізуйте наші дії. Ми знаємо, що ми робимо, для чого ми це робимо» [4, с. 448].

Прояв самотності, що переживає воїн на фронті, серед інформаційного потоку та зовнішніх оцінок, подібний до того, як людина відчуває відчуження у суспільстві. «Експерти з дивану» створюють комунікативний шум, що є далеким від зустрічі Я та Ти в комунікативній дії. Це яскравий приклад реальності об’єктів, де військовий стає предметом аналізу та суджень, а не суб’єктом діалогу. Подолання цієї самотності можливе в колі військових-побратимів, у зустрічі Я та Ти, де в пошані не абстрактна думка, а реальна взаємна довіра. Це відображення концепту «ідеальної спільноти комунікаторів», коли в хаосі обставин війни діє передумова взаємопорозуміння – учасники повинні розпізнавати один в одному суб’єктів взаємовідносин, де Ти визнається рівним Я і навпаки.

Розуміння комунікації як способу подолання самотності дозволяє розглядати її у перспективі людського самоствердження, де кожне слово, погляд чи присутність Іншого будують сенси спів-буття. Самотність стає моментом пошуку шляху до себе за допомогою Інших. Комунікація ж є як можливістю, так і простором для пошуку – процесом діалогу, зародження взаєморозуміння, довіри та духовної спільності. Саме у такій зустрічі, особливо в реальності війни, зберігається найвища форма людяності – здатність бути поруч, чути й визнавати одне одного попри межові обставини буття.

Висновки

У всій своїй варіативності війна постає подією, в якій людське буття найповніше виявляє власну граничність та відкритість до трансформації: від *πόλεμος* (у Геракліта) до розуміння боротьби як зіткнення протилежностей (у М. Гайдеггера) розкривається структура межового досвіду, у рамках якого протилежності взаємно визначають і утверджують одна одну. Концепція *Grenzsituation* К. Ясперса поглиблює осмислення кризових станів буття, показуючи, що боротьба, смерть, випадковість та провини «квітнуть» в реаліях воєнного буття, де руйнування звичних смислів повсякденності сплетене з можливістю екзистенційного пробудження й нового самопізнання. І саме в такому контексті самотність стає вихідною умовою справжньої комунікації, що ініціює зустріч Я з Іншим та відкриває простір творення самості.

Інтерпретація релігійної самотності С. К’еркегором виявляє, що напруга між скінченням і безкінечним уможливорює рух самостановлення; відчай незавершеності виявляє дефіцит цілісності й спонукає до виходу назустріч Абсолюту та Іншому, адже «до Бога натовпом не ходять». У метаантропологічній парадигмі Н. Хамітова внутрішня самотність визначається як наслідок суперечності людини із самою собою і водночас як необхідна умова формування самототожності; її подолання відбувається через внутрішню комунікацію, що забезпечує відкритість світові без розчинення в безликій анонімності. Звідси постає ключова теза екзистенційної легітимації: самолегітимація Я неминуче передуює легітимації груповій, оскільки лише самототожні особистості здатні формувати спільноти, засновані на взаємній довірі, визнанні та відповідальності.

Парадокс воєнного повсякдення, означений як нормалізація «стану винятку», виявляє діалектичну структуру досвіду – між злиттям і відокремленням, між колективною інтеграцією та автономією Я. У такій реальності комунікація набуває характеру екзистенційного акту взаємної присутності – події взаємотворення самостей, що здійснюється в режимі взаємності, відкритості та «люблячої боротьби», долаючи поверховість ролей і зовнішніх соціальних форм. Поетичні та мемуарні свідчення сучасних авторів, введені у філософський дискурс як феноменологія досвіду межі, демонструють перехід від внутрішнього спустошення до духовної зосередженості, у якій комунікація постає основою спів-буття, що здатне протистояти інформаційному шуму й зовнішнім оцінкам. У цьому вимірі самотність у війні виконує подвійну функцію: вона водночас є загрозою розчинення і ресурсом особистісної стійкості.

Отож у межовій реальності війни самотність і комунікація формують єдину діалектичну структуру, де самотність відкриває горизонт автентичної зустрічі, а комунікація повертає Я до цілісності. Саме в просторі «межових станів» народжується можливість екзистенційної легітимації особистості та спільноти, здатних зберегти людяність у стані кризи; визначається пріоритет підтримки внутрішньої самоті та творення спільноти, заснованої на взаємній повазі та довірі. Так постає екзистенційний парадокс воєнного досвіду: бути на межі – означає перетворювати загрозу розпаду на умову відродження.

Література:

1. Анан'єв «Маркус» В. *Сліди на дорозі*. 17-е видання. 2024. 384 с.
2. Бистрицький Є., Ситніченко Л. Філософія і дискурс війни: конфлікт світів як межа комунікативної теорії Юргена Габермаса. *Філософська думка*. № 3. С. 64–82. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.064> (дата звернення: 10.09.2025 р.)
3. Бистрицький Є. *Війна, політика і онтологія культури*. Режим доступу: <http://bystrytsky.org/krugstil23.htm>
4. Вовк І. *Рубаки на «Корчах»*. Харків: Фоліо, 2024. 451 с.
5. Кривцов «Далі» М. *Вірші з бійниці*. 2-ге видання. Київ: Наш Формат, 2024. 188 с.
6. Кривцов «Далі» М. *На мінному полі пам'яті: Щоденники, есеї, оповідання*. Київ: Наш Формат, 2025. 416 с.
7. Макміллан М. *Війна: як конфлікти формували нас* / пер. з англ. Н. Старовойт. Київ: Лабораторія, 2024. 304 с.
8. Марчинський А. *Філософський фейлетон Антона Марчинського. Криза*. Режим доступу: <https://www.polskieradio.pl/398/8124/artukul/2526456>
9. Петренко В. Екзистенційні виміри війни. *Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку*. № 50. С. 277–283.
10. Ситніченко Л. *Периоджерела комунікативної філософії*. Режим доступу: <https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/view/373/338/287-1>
11. Тихолаз А. Г. *Геракліт. Навчальний посібник з давньогрецької філософії*. Київ: Абрис, 1995. 160 с.
12. Хамітов Н. В. *Самотність в людському бутті. Досвід метаантропології*. 2-е видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ, 2017. 370 с.
13. Чорногуз Я. *[dasein: оборона присутності]: вірші*. Київ: Віхола, 2023. 123 с.
14. Bornemark J. *Limit Situation: Antinomies and Transcendence in Karl Jaspers' Philosophy*. Режим доступу: <https://www.scribd.com/document/209522434/Limit-Situation-in-Jaspers-Philosophy>
15. Dodds A., Lawrence J., Valsiner J. *The Personal and the Social: Mead's Theory of the «Generalized Other Theory» & Psychology*. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/247743486_The_Personal_and_the_Social_Mead's_Theory_of_the_Generalized_Other
16. Heidegger M. *Einfuehrung In Die Metaphysik*. Режим доступу: <http://archive.org/details/HeideggerEinfuehrungInDieMetaphysik>
17. Jaspers K. *Psychologieder Weltanschauungen*. Режим доступу: <http://archive.org/details/psychologiederwe00jasp>
18. Jaspers K. *Philosophie 2 Existenzerhellung*. Режим доступу: <http://archive.org/details/philosophieband10002karl>
19. Jaspers K. *Philosophy of Existence* / translated by R. F. Grabau. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1971, 132 p.
20. Kierkegaard S. *The Sickness Unto Death* / translated by W. Lowrie. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1941. 250 p.
21. Shevchuk D., Shevchuk K., Zaitsev M. Existential resilience of human being in the wartime everyday life. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 22, issue 65 (Summer 2023). P. 28–42.